

توسعه پایدار پیراشهری

نوشته

مهندس کاظم شمس پویا

دکتر جریله توکلی نیا

(عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

دکتر سعید مرافی

(عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)



مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۷

سرشناسه	: شمس‌پویا، محمدکاظم، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: توسعه پایدار پیرانشهری / نوشته محمدکاظم شمس‌پویا، جمیله توکلی نیا، مظفر صرافانی.
مشخصات نشر	: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۴ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمودار.
شابک	: 978-964-00-1961-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی
موضوع	: Suburban life
موضوع	: حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی -- ایران
موضوع	: Suburban life -- Iran
موضوع	: شهرها و شهرستان‌ها -- توسعه
موضوع	: Cities and towns -- Growth
موضوع	: توسعه پایدار شهری
موضوع	: Sustainable urban development
شناسه رده	: توکلی‌نیا، جمیله، ۱۳۲۲ -
شماره افزود	: صرافانی، مظفر، ۱۳۲۲ -
رده بندی - تیره	: ۱۳۹۷ ۹۵۸ HT / ۳۸۱
رده بندی دیگر	: ۳۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۸۷

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۹۶۱-۰



مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، پلاک ۱۱۳۶۵-۴۱۹۱

توسعه پایدار پیرانشهری

© حق چاپ: ۱۳۹۷، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نویت چاپ: اول

نوشته: محمدکاظم شمس‌پویا، دکتر جمیله توکلی‌نیا (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)،

دکتر مظفر صرافانی (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

طراح جلد: محمدرضا نبوی

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپ روز

شمارگان: ۵۰۰

بها: ۳۰۰۰۰۰ ریال

تلفن مرکز فروش: ۰۲۱-۶۱۲۸۰۰۰۰

فروش اینترنتی: www.amirkabir.net

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست

۱۱	پیش‌نوار.....
۱۵	فصل نخست: توسعه.....
۱۵	مقدمه.....
۱۵	تعاریف رشد و توسعه.....
۱۷	انواع توسعه.....
۱۷	توسعه اقتصادی.....
۲۰	توسعه فرهنگی.....
۲۳	توسعه سیاسی.....
۲۶	توسعه اجتماعی.....
۳۱	توسعه انسانی.....
۳۳	توسعه نهادی.....
۳۶	پیشینه و تکوین مفهوم توسعه.....
۴۲	رویکردها و نظریه‌های توسعه.....
۴۲	رویکرد رشد.....
۵۱	نظریه مارکسیستی.....
۵۴	رویکردها، مکاتب و نظریه‌های توسعه‌نیافتگی.....
۵۶	رویکرد ساختاری.....
۵۶	مکتب وابستگی.....
۶۰	توسعه وابسته.....
۶۸	مسئله توسعه.....
۷۰	چکیده سخن.....
۷۵	فصل دوم: توسعه پایدار شهری.....
۷۵	مقدمه.....

۷۵	تعاریف و مفاهیم
۷۵	توسعه پایدار
۷۷	توسعه پایدار شهری
۸۳	دیدگاه‌ها، ابعاد و ارکان توسعه پایدار
۹۵	موضوعات و معیارهای توسعه پایدار شهری
۱۰۴	چالش‌های شهری جهانی و عوامل مؤثر بر تغییرات شهری
۱۰۴	رشد شتابان جمعیت شهری و جمعیت سکونتگاه‌های فرودست شهری
۱۰۶	افزایش شتابان تقاضای مسکن، زیرساخت و خدمات
۱۰۶	تغییرات آب و هوایی
۱۰۹	بحران جهانی انرژی و غذا
۱۱۱	اموال جهانی
۱۱۵	چهارهای مرتبط با توسعه پایدار شهری
۱۱۵	ظرفیت‌سازی
۱۱۶	سرمایه - جاعی
۱۲۱	حکمرانی شهری
۱۲۶	پساتوسعه‌گرایی
۱۲۹	چکیده سخن
۱۳۳	فصل سوم: توسعه پایدار و پیراشهر
۱۳۳	مقدمه
۱۳۴	تعاریف و مفاهیم
۱۳۴	حومه/حومه‌نشینی
۱۳۸	هاله کلانشهری
۱۳۹	هاله روستا - شهری
۱۴۵	هاله شهری/روستایی
۱۴۷	فراشهر، فراشهرنشینی
۱۵۱	پادشهرنشینی (شهرگریزی)
۱۵۷	پیراشهرنشینی
۱۵۸	پسکرانه شهری/پسکرانه روستایی شهر/پسکرانه کلانشهری
۱۶۱	شهرهای اقماری
۱۶۲	حاشیه‌نشینی
۱۶۴	شهر - لبه/اراضی لبه‌ای
۱۶۶	دساکوتا

۱۷۷.....	رویکردهای گوناگون به ناحیه پیراشهری.....
۱۷۷.....	دوگانگی شهر - روستا: رویکرد سنتی به ناحیه پیراشهری.....
۱۷۸.....	پیوستگی شهر - روستا: رویکرد جدید به ناحیه پیراشهری.....
۱۷۸.....	پیراشهر از منظر مکان: لبه و گرداگرد شهر.....
۱۷۹.....	پیراشهر از منظر مفهوم.....
۱۷۹.....	پیراشهر از منظر جریان: تعامل جریان‌های روستایی - شهری.....
۱۸۱.....	پیراشهر از منظر نهادی.....
۱۸۲.....	پیراشهر از منظر فرایند: گذار از نواحی روستایی به شهری.....
۱۸۳.....	مطالعات و تجربیاتی درباره پیراشهر و پیراشهرنشینی در جهان.....
۱۸۶.....	توسعه پایدار و پیراشهری.....
۱۹۱.....	سازوکار پیراشهری.....
۲۰۱.....	گونه‌شناسی پیراشهری.....
۲۱۵.....	مطالعاتی درباره پیراشهر و نواحی پیراشهری در ایران.....
۲۱۹.....	منطقه کلانشهری تهران.....
۲۲۰.....	مروری بر ویژگی‌های منطقه کلانشهری تهران.....
۲۲۰.....	بستر طبیعی منطقه کلانشهری تهران.....
۲۲۰.....	توپوگرافی.....
۲۲۳.....	زمین‌شناسی.....
۲۲۴.....	جریان‌های اقلیمی.....
۲۲۵.....	منابع آب.....
۲۲۸.....	خاک.....
۲۲۸.....	سازمان فضایی منطقه کلانشهری تهران.....
۲۲۸.....	استخوان‌بندی کالبدی.....
۲۳۱.....	تحولات جمعیتی.....
۲۳۱.....	عوامل مؤثر بر گسترش منطقه کلانشهری تهران و شکل‌گیری نواحی پیراشهری.....
۲۳۹.....	تفرق سیاسی.....
۲۳۷.....	سیاست‌ها، قوانین زمین شهری و طرح‌های واگذاری زمین و مسکن.....
۲۳۹.....	ضعف برنامه‌ریزی منطقه‌ای و نارسایی نظام مدیریت در سطح منطقه.....
۲۴۱.....	گونه‌شناسی مراکز زیست و فعالیت در منطقه کلانشهری تهران.....
۲۶۰.....	حکمروایی پیراشهری.....
۲۶۲.....	حکمروایی آب.....
۲۶۷.....	حکمروایی زمین.....

۲۷۳.....	چکیده سخن
۲۷۷.....	سخن پایانی
۲۸۱.....	منابع
۳۰۷.....	واژه‌نامه
۳۱۵.....	نمایه

پیشگفتار

نگاهی به روند توسعه جوامع و محیط‌های گوناگون، حکایت از روال ناپایدار آن دارد و آن گونه که پیدایش چشم‌انداز پیش روی آن نیز حاکی از همین روند است؛ اگرچه دامنه و شدت و دفع آن در میان جوامع مختلف تغییر می‌پذیرد. فهرست کردن مسائل و چالش‌های جامعه حاکی از آن دست و پنجه نرم می‌کنند خود حدیث مفصلی است؛ در این بین می‌رود به مواردی همچون افزایش فقر و بی‌خانمانی، تغییرات آب و هوایی و پیامدهای آن، تخریب فرودست و پیراشهری، امواج جهانی‌سازی (به‌ویژه از منظر اقتصادی و بازار آن)، کاهش سرمایه اجتماعی، رکود اقتصادی، تخریب محیط‌زیست، بحران کم‌آبی، و غیره، افزایش گازهای گلخانه‌ای و مانند آن اشاره کرد که هر یک در خور تأمل و توجه هستند.

شایان ذکر است که دغدغه‌های مربوط به پایداری فقط در جوامع امروزی نیست، اما آنچه توجه به آن را در هزاره کنونی دوچندان می‌سازد، افزایش ناپایداری در نواحی شهری و پیراشهری است که بر شمار آن افزوده شده و کیفیت آن نیز دستخوش تغییر شده است. بسیاری از این مسائل و چالش‌ها با روند تصمیم‌گیری‌ها، الگوی اداره امور و چگونگی تعامل میان کنشگران در ارتباط است. با این اوصاف در این نوشتار از لزوم حکمروایی شایسته (شهری / پیراشهری) به‌عنوان بایسته توسعه پایدار (شهری / پیراشهری) یاد شده است.

امروزه بیش از هر زمانی باید بر این باور پافشاری کرد که توسعه بدون پایداری و

پایداری بدون توسعه میسر نخواهد شد، بنابراین شناخت عواملی که حرکت به سوی پایداری را امکان پذیر می کند و یا یک محیط را به سمت ناپایداری سوق می دهد به مثابه یکی از وظایف برنامه ریزان شهری چهره نموده است. همچنین، با توجه به اینکه سرنوشت نواحی شهری و کلانشهری با نواحی پیراشهری به یکدیگر گره خورده اند، دغدغه های توسعه پایدار و پیگیری اهداف آن در نواحی پیراشهری به یکی از عمده ترین مسئولیت های برنامه ریزان شهری تبدیل شده است. موضوعی که مؤلفان نوشتار حاضر را بر آن داشت تا به نگارش کتابی در این باره مبادرت ورزند.

افزایش شناخت و درک پیراشهرنشینی، نواحی پیراشهری و ویژگی های آن و لزوم توجه به حکمروایی شایسته پیراشهری و نقش آن در تحقق توسعه پایدار پیراشهری را می شود از اهداف اصلی این نوشتار برشمرد. اما، مسئله آب و زمین در زمینه های اساسی است، که با پایداری و ناپایداری نواحی پیراشهری پیوند تنگاتنگی دارند و شاید حرکت یکپارچه ای که صورت گرفته تلاش شده است تا مفاهیم حکمروایی شایسته آب و حکمروایی شایسته زمین به عنوان الزام و پیش نیاز توسعه پایدار پیراشهری به بحث گذاشته شود، هر چند بر این باوریم که این تلاش خالی از نقص و ایراد نخواهد بود. این نوشتار از سه فصل تشکیل شده است که به شرح زیر است:

فصل نخست مفاهیم، تعاریف و پیشینه ها را در بر می گیرد. در این فصل تلاش شده است تا مفاهیم پایه و مرتبط با توسعه پایدار، مسئله توسعه و رویکردهای آن تشریح شود.

فصل دوم به توسعه پایدار شهری اختصاص یافته است. در این فصل توسعه پایدار شهری، دیدگاه ها، ابعاد و ارکان توسعه پایدار و مفاهیم و رویکردهای مرتبط با توسعه پایدار شهری تشریح شده و در این میان بر ظرفیت سازی، نهادهای اجتماعی و حکمروایی شهری تأکید بیشتری صورت گرفته است. اما در نقد توسعه به روال و سبک و سیاق کنونی کشورهای غربی و توسعه یافته، افزون بر توسعه پایدار، مجموعه تفکرانی موسوم به «پساتوسعه» مطرح شده که بحث پایانی فصل دوم را به خود اختصاص داده است.

فصل پایانی کتاب حاضر به پیگیری مباحث توسعه پایدار در پیراشهر اختصاص یافته است. در این فصل تلاش شده است فرایندهای رشد و اشکال سکونتی در مناطق کلانشهری، رویکردهای گوناگون به ناحیه پیراشهری، مطالعات پیراشهرنشینی، توسعه پایدار / ناپایدار نواحی پیراشهری، سازوکار پیراشهرنشینی و گونه‌شناسی نواحی پیراشهری مورد کندوکاو قرار گیرد. همچنین مطالعاتی که درباره پیراشهر و نواحی پیراشهری در ایران صورت گرفته، بررسی شده است. در ادامه و پس از معرفی منطقه کلانشهری تهران، به صورت مبسوط، عوامل مؤثر در گسترش منطقه کلانشهری تهران و شکل‌گیری نواحی پیراشهری، و نیز گونه‌شناسی مراکز زیست و فعالیت در منطقه کلانشهری تهران شرح داده شده است. در پایان فصل نیز حکمروایی پیراشهر، در برابر آن، حکمروایی آب و حکمروایی زمین مورد توجه قرار گرفته است.

باید افزود که سخن گفتن از توسعه پایدار به این نوشتار خلاصه نمی‌شود و به همین‌جا نیز ختم نمی‌گردد، لیکر مؤلف در این نوشتار، و بضاعت علمی خود کوشیده‌اند تا توسعه پایدار پیراشهری و الزامات و مسئولیت‌های گذار به‌سوی آن شرح داده شود و فارغ از پیش‌داوری‌های اثباتی تلاش شده است تا همه مسائل و چالش‌های نواحی پیراشهری، و هم فرصت‌ها و پتانسیل‌های این عرصه‌ها بررسی شود. افزون بر سه فصل، در نگارش کتاب، واژه‌نامه‌ای در بخش پیوست نیز آورده شده است.

در پایان از مدیران و کارمندان مؤسسه چاپ و انتشارات امیرکبیر که در چاپ این اثر اهتمام درخور توجهی داشته‌اند سپاسگزاری می‌شود. همچنین از تمامی صاحب‌نظران، محققان و دانشجویان درخواست می‌شود که با طرح نقدها و انتقادهای خود مؤلفان را به تلاش بیشتر و بهتر درباره توسعه پایدار تشویق کنند تا از این رهگذر بتوان به گسترش و تعمیق مباحث حاضر یاری رساند.

مؤلفان

تابستان ۱۳۹۶